

I. ERIPSÜNHOOLOGIA

СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

MÕNINGATEST LASTEKODULASTE PSÜHIKA ARENGUT MÕJUTAVATEST TEGURITEST

T. Aunapuu

Noorsoo elujõud, teotahe ja ideelis-kõlbeline isiksusorientatsioon, tööalased oskused ja võimed ning seesmine valmisolek neid rakendada määravad rohkem kui miski muu ühiskonna toonuse nüüd ja tulevikus. Tulevik nõuab aga mitte üksnes tööoskuslikke ja lihtsalt tegutsevaid inimesi, vaid eelkõige isiksusi, kes nüüdisaja ülikeerukates eluvaldkondades suudavad leida normaalse, töökindla suhte enda ja kaasinimeste vahel. Ilma selleta ei saa olla juttu isiksuse kuitahes väärtuslike omaduste kujunemisest, ei ole juttu isiksuse harmoonilisest struktuurist.

Kogu isiksuse arengule alusepanijaks on perekond. Just siin valitsev õhkond, kujundatud väärtused ning huvid määravad suuresti inimese saatuse. A. Lunge (1982) nimetab perekonda lapse jaoks headuse, siiruse ja inimlikkuse kooliks, kuna vanemate soojusel ja hellusel on väga suur mõju lapse tulevasele sotsialiseerumisprotsessile. Suhted pere liikmete vahel määravad sealse psühholoogilise kliima, mõjustades laste suhtumist maailma, nii vaimsetesse ja materiaalsetesse väärtustesse kui teistesse inimestesse. Vajaka jäämised perekondlikes suhetes, eriti külmad ja vaenulikud suhted vanematega (või vanemate vahel) võivad viia selleni, et laps satub kergesti väliste mõjude alla, või ei pea psüühika lihtsalt vastu - ilmnevad kõrvalekalded arengus, käitumises, tundevaldas. Samas on teada ka see, et perekondliku kasvatuse puudujääke on tihti raske kui mitte võimatu kompenseerida. Mõnikord on aga ainuke võimalus päästa laps oma vanemate käest ja paigutada ta lastekodusse.

Eestis on praegusel ajal 16 lastekodu 2000 kasvandikuga (neist 1000 eriinternaatkoolides),

umbkaudsetel andmetel (aluseks KTV I programmi saade 5. mail 1988 teemal "Meie võlad. Lastekodudest") on NSV Liidus umbes 200 tuhat lastekodulast, arvesse on võtmata need sisuliselt kodutud lapsed, kes viibivad sotsiaaltoetus- või tervishoiuasutustes. Need on küllaltki mõtlemapanevad arvud, seda enam, et kasvandike arv aasta-aastalt ei vähene, vaid suureneb. Millest on selline olukord tingitud? Kui päraststõjajärgsetes lastekodudes olid põhiliselt lapsed, kelle vanemad olid hukkunud, siis praegusel ajal on vanemateta laste osakaal väga väike. Illustreerimaks lastekodulaste kodust olukorda, tuuakse järgnevalt M. Kitsniku diplomitöö (1986, juhendaja vanemteadur A. Must) andmed. Tema poolt uuritud 18 lastekodulapse toimikutesse oli märgitud: ema on alkohoolik (10 juhul), vallasema (8 juhul), ema on vaimuhaige (2 juhul), 1 ema viibis vanglas ja vaid 1 ema oli surnud. Nimetatud 17 emast 15-1 olid ära võetud vanemlikud õigused, 2 last viibisid lastekodus ema avalduse põhjal. Isa puudus 7 lapsel, surnud oli 1 isa, vanglas 3 isa, 2 vaimuhaiged, 5 kroonilised alkohoolikud, kellelt vanemlikud õigused olid ära võetud.

Lastekodukeskkond on nende laste jaoks kahtlemata parem kodus.

Perekondlik kliima hakkab last mõjutama sünnimomendist alates. Esimestel eluaastatel on viimane kõige kergemini mõjustatav. Paljud teadlased väidavad, et isiksuse põhistruktuur kujunebki välja viiendaks eluaastaks. See on aeg, mil laps allub põhiliselt kodule. Peamine lapse üldist psüühilist arengut liikumapanev jõud on suhtlemine täiskasvanutega (И.А. Зальсина, Е.О. Смирнова, 1985). Laps vajab normaalseks sotsialiseerumiseks püsivat isiklikku kontakti ühe kindla isikuga. Kontaktide arvukus (nt. kasvatajate vahetamine lastekodus) esimesel kolmel eluaastal võib viia närvišokini, saada neurooside põhjustajaks (V. Pinn, 1974, lk. 636). Laps ei suuda omaks võtta kõiki kontakte, ta tunneb end üksikuna ja hirmununa, millest tekivadki eelnimetatud reaktsioonid. Lastekodulapsi ümbritseb suur hulk inimesi, kuid ühegagi neist ei teki lähedast emotsionaalset kontakti: laps on kasvatusgrupi üksus, kellega sooritatakse vormikohaseid tegevusi unifikatsioonirežiimi alusel.

Lastekodulastel puudub praktiliselt veel ühe olulise vajaduse - üksioleku, eraldatuse, omaette mõtisklemise - rahuldamise võimalus. Pidev teiste

keskel viibimine ja suhtlemisvalmis olek põhjustab suhtlemismürgitust ja toob kaasa psüühilise pinge. Et sellest puhata, tuleks soovi korral eralduda (eriti oluline on selline isoleerumine murdeaalistele). Lastekodulastel see võimalus praktiliselt puudub: nii koolis kui lastekodus viibivad nad pidevalt koos teistega. Seetõttu on kasvandik sunnitud piirama ennast psühholoogiliselt: ta püüab vältida tihedat suhtlemist või suhtleb pinnapealselt. Sellest tuleneb hilisem võimetus mõista teiste inimeste tundeid (madal empaatiavõime), ka isiklikud suhted jäävad pealiskaudseks. Seega võib lastekodu muutuda laste jaoks deformeeritud keskkonnaks, mida iseloomustab 1) vähene emotsionaalne hoolitsus; 2) peamise inimese puudumine; 3) liigasustatus.

I. Zalõssina ja J. Smirnova (И.А. Залыссина, Е.А. Смирнова, 1985) teevad katsete põhjal järelduse, et eelkooliealised lastekodulapsed erinevad niisama vanadest lasteaiastest 1) väiksema sõnavara, lihtsama lauseehituse, madalama infotöötlustaseme; 2) väiksema keskendumisvõime ja emotsionaalsuse; 3) käitumise ja motivatsiooni situatiivsuse ja 4) suhtlemisvajaduse arengu mahajäämuse poolest.

P. Pihlakas oma diplomitöös (1987, juhendaja dots. T. Aunapuu) jõudis järeldusele, et poisid taluvad elu lastekodus halvemini kui tüdrukud (poiste emotsionaalse defitsiidi näitaja keskmiselt 6,7; tüdrukutel 3,2). Ilmnes oluline seos lastekodus elatud aja ja emotsionaalse defitsiidi suuruse vahel. Enamusel esimesest eluaastast lastekodus viibinud lastel on emotsionaalne defitsiit normi piires. Eriti suur oli aga see näitaja poistel (+9,2), kes olid elanud lastekodus lühikest aega.

M. Männamaa (1987, juhendaja vanemteadur A. Must) uurimus leidis seose lastekodus viibitud aja ja laste rigiidsuse vahel. Ilmselt lastekodulaste igapäevane elu, kus on väga jäigalt määratletud režiim, süvendab rigiidsust, mis avaldub kõige uue kartuses, huvi puudumises kõige vastu, mis ei ole seotud kitsalt isiklikuga, mõtlemise stereotüüpsuses jne.

P. Pihlaka diplomitööst ilmnes, et lastekodulapsed ja perekondades kasvanud lapsed tunnevad erinevalt süžeepliltide tegelaste emotsioone. Nii tundsivad lastekodulapsed kõige paremini ära viha, samal ajal kui ülejäänud lapsed tundsivad kõige paremini rõõmu.

Enamus lastekoduga seotud küsimusi käsitlevaid autoreid märgib põhiliseks laste stressi tekitavaks faktoriks lastekodude vahetamist, kasvatajate sagedast vahetumist. Psühhiaater H. Eiso (1988, lk. 2 - 3) märgib oma väga emotsionaalses ja südamlikus artiklis, et "... nii palju oleme rääkinud, et lastekodu peaks olema kodu, kus laps kasvab, kuni ta võib minna tööle, ise endale kodu luua. Selles kodus peaks olema lastepere - igas vanuses lapsed -, kelle arendamiseks on olemas kõik tingimused ja spetsialistid (psühholoogid, defektoloogid jne.). Ma arvan, et kui lapsele antakse võimalus lastekodust oma kodu luua, siis ei tuleks rääkida kodutunde puudumisest. Käsu peale ei saa ju ühestki majast kodu, eriti kui laps aimab ja kardab, et see on ainult üks ajutisi peatuspaiku tema eluteel ... Lastekodulapsele tuleb luua kodu, kus ta võiks end tunda nagu oma kodus - kaitstuna, kindlana, kartmata, et see talt ära võetakse, kodu, kus teda hoitakse ja austatakse, kus ta võib tunda, et ka tema on keegi, et tal on oma kohustused, et ta peab millegi eest vastutama, millegagi toime tulema, kus ta alati võib leida abi ja lohutust, kus on keegi, keda usaldada või armastada, keegi, kelle eest hoolitseda, keda aidata ja kellelt abi loota". H. Eiso lisab veel: "Praegune kord on lapse vaimset tervist rängasti kahjustav ja tuleb ainult imetleda neid, kes sellelt kannatuste rajalt tervena ellu astuvad. Ei saa olla juttugi mingist vaimse tervise profülaktikast, kui inimlaps peab korduvalt maha jätma oma kodu kõige omasega selles. See on inimese vaimne invaliidistamine".

Artiklis nimetatud tööde põhjal võib teha järgmise kokkuvõtte.

Lastekodudes aitaks emotsionaalsete suhete puudujääke kompenseerida: 1) laste elu rikastamine uute muljete ja kogemustega, mida nad saaksid hiljem kaaslastega jagada; 2) väikese grupi organisatsioon, mis võimaldaks rohkem individuaalset tööd; 3) erineva vanusega laste gruppide moodustamine, kus suuremate tähelepanu ja hoolitsus nooremate eest kompenseerib osaliselt suhete defitsiiti täiskasvanutega; 4) kasvatuse järjepidevus - üks laps suhtleks pikemat aega ühe ja sellesama täiskasvanuga. Selle tagaks omakorda vastav personali valik ja lastekodude süsteemi ümberkorraldamine, s.t. et laps ei tohiks mingil juhul rännata ühest lastekodust teise, vaid elaks kogu aeg ühes ja samas kohas.

Kirjandus

- Eiso, H. Lastekodulaps // Nõukogude Õpetaja. - 1988. - 7. mai. - Lk. 2 - 3.
- Kitsnik, M. Lastekodulaste elulaad ja sotsiaalsed hoiakud: Diplomitöö. - Tartu, 1986. - 66 lk. (Käsikiri TÜ loogika ja psühholoogia kateedris.)
- Lunge, A. Laste tundeelu kujundamine perekonnas. - Tallinn: Valgus, 1982. - 51 lk.
- Männamaa, M. Eneseteadvuse kujunemine ja seda mõjutavad tegurid murdeealistel lastekodukasvandikel: Diplomitöö. - Tartu 1987. - 74 lk. (Käsikiri TÜ loogika ja psühholoogia kateedris.)
- Pihlakas, P. Vaimselt alaarenenud lastekodulaste emotsionaalne seisund ja empaatiavõime: Diplomitöö. - Tartu, 1987. - 62 lk. (Käsikiri TÜ eripedagoogika kateedris.)
- Pinn, V. Emotsionaalse kontakti tarve // Nõukogude Kool. - 1974. - Nr. 8. - Lk. 635 - 640.
- Зальсина И.А., Смирнова Е.О. Некоторые особенности психического развития дошкольников, воспитывающихся вне семьи // Вопросы психологии. - 1985. - № 4. - С. 31 - 37.

О НЕКОТОРЫХ ФАКТОРАХ, ВЛИЯЮЩИХ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХИКИ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ

Т. Аунапуу

Р е з ю м е

Дети, растущие вне семьи, требуют особого внимания и заботы со стороны педагогов и психологов, так как условия жизни в детских домах зачастую оказывают неблагоприятное воздействие на психическое развитие детей. У воспитанников детских домов отмечаются недостаточность развития эмоционально-волевой сферы, некоторые задержки в формировании познавательной деятельности, пассивность.

Основной причиной указанных особенностей является дефицит общения со взрослыми. В условиях детского дома воздействия взрослого адресованы скорее группе детей, чем каждому ребенку в отдельности. Кроме того, текучесть воспитателей детских домов довольно велика, а самих детей часто переводят из одного детдома в другой, поэтому они не успевают привыкнуть к новым людям, освоиться в коллективе и чувствуют себя постоянно неуверенно, незащищенно.

Ребенку, лишившемуся родительской опеки и семейного тепла, может заменить их хотя бы в некоторой степени воспитание в одном детдоме под воздействием постоянного хорошо сложившегося педагогического коллектива.